

नेपालको कर प्रणाली अनुगमन प्रतिवेदन

सरकारको प्राथमिकताले कसले विद्यालय शिक्षा आर्जन गर्न सक्ने र कसले नसक्ने भन्ने विषय निर्धारण गर्दछ । नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षालाई निःशुल्क र अनिवार्य तथा माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क भनी समग्र विद्यालय शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेतापनि गुणस्तरीय शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन । यद्यपि नेपालको संविधान, ऐन, नियम तथा योजनाहरूमा विद्यालय शिक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको पाइन्छ, तर सरकारी बजेटको उपलब्धता र परिचालनको दृष्टिकोणले सो प्राथमिकता पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन ।

कूल राष्ट्रिय बजेटको १५ देखि २० प्रतिशत तथा कूल ग्राहस्थ उत्पादनको ४ देखि ६ प्रतिशत रकम शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने नेपाल सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा घोषित नीति हो । तर, विगत १० वर्षको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट अध्ययन गर्ने हो भने शिक्षा बजेट क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ । यस आर्थिक वर्ष (२०७८/७९)मा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका लागि कूल रु. १ खर्ब ८० अर्ब रकम विनियोजन गरिएको छ, जुन कूल राष्ट्रिय बजेटको १०.९३ प्रतिशत हुन आउँछ । यो हिस्सा अघिल्लो आर्थिक वर्षभन्दा ०.८ प्रतिशत कम हो ।

१. अध्ययनको सन्दर्भ, विधि र औचित्य

राज्यका संयन्त्र परिचालन गर्न, नागरिकलाई सेवा सुविधा एवम् सहूलियत प्रदान गर्न एवम् विकास निर्माणका काम गर्न राज्यलाई रकम अर्थात स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । राज्यले यस्तो रकम विभिन्न शीर्षकबाट संकलन गर्न सक्छ अर्थात जम्मा गर्नसक्छ । यस्ता विभिन्न शीर्षकमध्ये कर प्रणालीबाट संकलन गरिने रकमलाई सरकार सञ्चालनका दृष्टिकोणबाट दिगो स्रोत मानिन्छ । सिद्धान्ततः अहिले करलाई गरीबी निवारण गर्न सहयोग गर्ने प्रमुख साधनको रूपमा लिन सकिन्छ भनेर विश्वव्यापी तहमा वृहत् विषय बनाइएको छ । यसरी मुलुकको दिगो आर्थिक विकास र राष्ट्रिय स्व-पर्याप्तताका लागि प्रभावकारी ढंगबाट काम गर्न सक्ने आन्तरिक कर प्रणाली (डोमेस्टिक ट्याक्स सिस्टम) आवश्यक हुन्छ ।

यहि सन्दर्भमा एक्सनएड नेपाल र नीट (नेपाल इभालुएसन एण्ड एसेसमेन्ट टिम) ले नेपालको स्वतन्त्र निष्पक्ष कर सम्बन्धि प्रतिवेदन (Independent Fair Tax Report) तयार गरेको छ । प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट संकलित तथ्याङ्क प्रयोग गरि तयार गरिएको यस प्रतिवेदनमा निष्पक्ष कर निगरानी विधि (Fair Tax Monitor Methodology-FTM) प्रयोग गरिएको छ । साथै प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनका लागि मुख्य मुख्य सरोकारवालाहरूसँग अन्तरवार्ता पनि लिइएको थियो । तथ्यांक संकलन गर्ने क्रममा कर प्रणाली र संयन्त्र (मेकानिजम) का सम्बन्धमा डेस्क अध्ययन विधिलाई प्रमुख रूपमा लिइएको छ ।

प्रतिवेदनका लागि तथ्याङ्क संकलन र मूल्याङ्कन एवम् लेखाजोखाका लागि ६ ओटा श्रेणी (प्रगतिशील कर प्रणाली, राजस्व पर्याप्तता, प्रभावकारी कर छुट व्यवस्था, प्रभावकारी कर प्रशासन, गरीबी पक्षीय सरकारको खर्च, जवाफदेहि सार्वजनिक वित्त) बनाइएको छ । कोभिड १९ का कारण सरकारी कर्मचारी पनि प्रभावित भइ तथ्याङ्क संकलनमा ढिलाइ एवम् सहभागिता पनि प्रभावित भएको विषयलाई अध्ययनको सिमितताको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

निष्पक्ष कर प्रणालीको प्रमुख लक्ष्य भनेको विश्वव्यापी र स्थानीय तहमा न्यायपूर्ण र निष्पक्ष कर प्रणालीको वृहत् पैरवी गर्न वकालत गर्ने क्षमता विकास गर्ने हो । अर्को अर्थमा भन्नुपर्दा सरोकारवालाको क्षमता सुदृढिकरण गर्ने हो । यसले मुलुकको कर प्रणालीका समस्या तथा चुनौतीहरू र अबका दिनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने नीतिगत अभ्यास तथा उपायहरूका बारेमा समेत वृहत् र व्यापक ढाँचा प्रदान गर्दछ ।

२. प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका मुख्य मुख्य विषयहरू

प्रतिवेदनलाई जम्मा तीन भागमा समेटिएको छ । पहिलो भाग परिचयसँग सम्बन्धित छ जसमा पृष्ठभूमि (अर्थतन्त्र र गरीबी एवम् सामाजिक आर्थिक विकास), परिवेश, अध्ययन विधि र अध्ययनका सिमितताहरू उल्लेख गरिएका छन् । प्रतिवेदनको दोश्रो भाग मुख्य विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छ जसमा नेपालको कर प्रणाली, करको भार वितरण, कर प्रणालीमा लैङ्गिक संवेदनशिलता, राजस्वको पर्याप्तता र करको चुहावट, राजस्व, राजस्व प्रशासन, कर प्रोत्साहन र कर चुहावट तथा करछली, सरकारको खर्च प्रकृया एवम् पारदर्शिता र जवाफदेहिता विषयहरू समेटिएका छन् । प्रतिवेदनको तेस्रो भागमा सारांश र सुझाव समावेश गरिएका छन् । प्रतिवेदनमा केहि अनुसूचीहरू पनि समाविष्ट छन् ।

अध्ययन प्रतिवेदनको पहिलो भागमा करका सिद्धान्त र औचित्य एवम् यसको सदुपयोगका बारेमा चर्चा गरिएको छ । नागरिक र राज्यका बीचमा करारनामाको रूपमा कर रहेको मान्ने गरिन्छ । राज्यले नागरिकसँग कानून बमोजिम रकम संकलन गर्ने र राज्यले नागरिकका लागि सुरक्षा, सेवा सुविधा प्रदान गर्ने कार्य यस करारनामा रहेको हुन्छ । कर प्रणालीमा नागरिकसँग रकम संकलन गरिने भएकोले सो को बैधानिकता र निष्पक्षता हुनुपर्छ जुन पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सहभागिताको सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा गरिएको अध्ययनको सारको रूपमा मुलुकको अर्थतन्त्रको अवस्था, कर संकलन स्थिति, करको सदुपयोग र कर छलि एवम् उठ्न बाँकी करका विषयहरू रहेका छन्। प्रकाशित दस्तावेजमा उपलब्ध तथ्य तथ्यांकको सहयोगमा यी विषयहरूलाई वस्तुपरक र यथार्थपरक बनाउने प्रयास भएको पाइन्छ।

प्रतिवेदनमा नेपालको अर्थतन्त्र र गरिबीको स्वरूपको चर्चा छ। नेपाल कृषि प्रधान देश हो। मुलुकको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा लगभग एक तिहाइ योगदान कृषि क्षेत्रको छ। विप्रेषणको योगदान पनि लगभग सोहि मात्रामा रहेको छ। नेपालको राजस्व संकलन दर हेर्दा मुलुकले करका सम्बन्धमा सबल कार्यसम्पादन निर्वाह गरेको देखिन्छ। करको सुदृढिकरणका कारण नै हरेक वर्ष सरकारको आय बढेको छ। आ.व. २०१७/१८ को तुलनामा पछिल्लो वर्ष सरकारको आयमा १९.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने यहि अवधिमा राजस्वको वृद्धि २१.६ प्रतिशतले भएको देखिन्छ। आ.ब. २०१९/२० को तुलनामा आ.ब. २०२०/२१ मा सरकारको राजस्व ६९३.५६ विलियन बाट ८२९.४७ विलियन बढेको देखिन्छ। पछिल्ला वर्षहरूमा आएर जिडीपीमा कृषिको योगदान घट्दै गइ सेवा क्षेत्रको विस्तार भएको देखिन्छ।

प्रतिवेदनका अनुसार सन् २०१५ मा ०.७५ प्रतिशत रहेको नेपालको आर्थिक वृद्धि दर सन् २०१६/१७ मा ७.५ प्रतिशत रहेको विवरण विश्व बैंक र एशियाली विकास बैंकको रहेको छ। सन् २०१९/२० मा ७.१ प्रतिशत रहेको आर्थिक वृद्धि दर, सन् २०२०/२१ मा कोरोना महामारीको कारण -२.१२ मा भरेको थियो जुन दुई दशक मै सबैभन्दा कम हो। ८१ लाख भन्दा बढी नेपाली गरिबीमा बाँचेका छन्। सबैभन्दा धनी १०% नेपालीको सम्पत्ति पाँध (गरिबी) मा रहेका ४०% नेपालीको सम्पत्तिभन्दा तीन गुणाले बढि छ। गरिबीको रेखामुनि रहेका (जसले प्रतिदिन १.५ यूएस डलरभन्दा कम आम्दानी गर्छन) नेपालीको संख्या कुल जनसंख्याको २५% जति छ। बहुआयामिक गरिबी सूचकांक प्रतिवेदन २०२१ अनुसार ४.९८ मिलियन मानिसहरू नेपालमा गरिबको रेखामुनि बाँचिराखेका छन्। मधेश प्रदेश, कर्णाली र सुदुर पश्चिम प्रदेशमा बहुआयामिक गरिबी सूचकांक ०.१०९, ०.१६९ र ०.१०५ छन् जुन तुलनात्मक रूपमा अन्य प्रदेशभन्दा बढि छ। विभिन्न समूहका बीचको आम्दानीमा विषमता छ जसलाई प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ। सामाजिक आर्थिक अवस्था अन्तर्गत नेपाली समाजको स्वरूप र यसले विभिन्न समूह र वर्गमा पारेको असर एवम् उनीहरूले भोग्नुपरेको यथार्थतालाई उल्लेख गरिएको छ। नेपाली समाज पितृसतात्मक सोच र मापदण्डबाट शासित छ, जसले महिलाको अवसरमा कमी ल्याउनुका साथै आत्मसम्मानमा पनि नकारात्मक ढंगबाट प्रभाव पार्ने गरेको छ। यसको असर थप नकारात्मक रूपमा बढी गरिबी एवम् निरक्षरता भएका स्थान र क्षेत्रमा देखिने गर्दछ। अर्थात यस्तो समाजमा गरिबी र निरक्षरता बढ्दै जाँदा कमजोर र पछाडि परेको वर्ग अझ बढी नकारात्मक ढंगबाट प्रभावित हुनेगर्दछ। मुलुकका विभिन्न जातजाती खासगरी दलित अझ बढी विभेदमा परेका छन्। शिक्षा, आय, मानव विकास सूचकांक, समतामूलक सूचक, सशक्तिकरणका सूचकले मुलुकको जातजाती, क्षेत्र, भूगोल, आदिमा रहेको विषमता देखाएका छन्।

आर्थिक रूपमा विभेद र विषमता हुदाँहुदै पनि राष्ट्रिय योजना आयोगले प्रकाशित गरेको सहश्राब्दी विकास लक्ष्यको प्रगति प्रतिवेदनले शैक्षिक संस्थाको विस्तार, विद्यार्थी भर्नामा बढोत्तरी, शिशु मृत्युदर र मातृमृत्युदरमा न्यूनता आइ थप सुधार, विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थी भर्नामा समता आदिमा उल्लेखनीय सुधार भएको देखिएको छ।

अध्ययनका प्राप्तिहरू :

अर्थतन्त्र सम्बन्धी आधारभूत सूचकहरूले देखाएअनुसार नेपालको अर्थतन्त्रको स्वरूप र यसको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ।

तालिका १: अर्थतन्त्र सम्बन्धी आधारभूत सूचकहरू

	२०१३/१४	२०१४/१५	२०१५/१६	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१
जिडीपी (रु अर्वमा)	१९६५	२१२०	२२४९	२६७४	३०४४	३४५८	३७३७	४२६६
जिडीपी (यूएस डलर अर्वमा)	१९.६	२१.२	२२.५	२२.५९	२५.७१	२९.२१	३१.५६	३६.०३
प्रति व्यक्ति आय (यूएस डलर)	८३६	८८४	८७७	१०१९	११४५	११७१	११३९	११९६
जिडीपीको वृद्धिदर (%) - रियल	६.०	२.७३	०.६	८.९७७	७.६२२	६.६५७	-२.०९	१.८
जिडीपीमा कृषिको योगदान (%)	३५.२	३४.७	३४.८		२५.०		३०.७	२०.२

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक सर्वेक्षण २०२०/२१

नेपालको सन्दर्भमा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा विगत वर्षहरूको तुलनामा सुधार आएको देखिन्छ। माथिको तालिकामा देखाएअनुसार तीन आर्थिक वर्षको तथ्यांकमा पनि यसमा उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भएको देखिन्छ। प्रति व्यक्ति आयमा केहि सुधार भएको त छ तर उक्त आँकडा न्यून नै हो। आ व २०१५/१६ मा भूकम्पका कारण हुनसक्छ जिडीपीको वृद्धिदर न्यून देखिन्छ भने आ.व. २०१९/२० मा कोरोना सङ्क्रमणको

कारण जिडीपीको वृद्धिदर नकारात्मक अङ्कमा देखिन्छ ।

यसैगरी जिडीपीमा कृषि र विप्रेषणको योगदानको मूल संरचनामा खासै परिवर्तन नभएको पाइन्छ ।

क) कर भारको अवस्था र तिवरण देहाय बमोजिम रहेको छः

- **आय कर:** व्यक्तिगत रूपमा रु ४ लाख र बिबाहित जोडी भएमा रु ४ लाख ५० हजार आम्दानी गर्नेको हकमा १ प्रतिशत कर लाग्छ । सो भन्दा वार्षिक थप रु १ लाख, २ लाख, १३ लाख र २० लाख भन्दा धेरै आम्दानी गरेमा करको दर क्रमश १०%, २०%, ३०%, ३६% रहेको छ । यस्तो करको दरमा हरेक वर्ष पुनरावलोकन हुन्छ, तर सो पुनरावलोकन बढ्दो महेँगी र बढ्दो खर्चसँग तादात्म्य राखेको देखिन्छ । उच्च आम्दानी भएको वर्ग अर्थात क्विन्टाइल्स (उपभोग समूह) ले पनि न्यून मध्यम आम्दानी गर्ने समूहले जति नै कर तिर्नुलाई निष्पक्ष मान्न सकिदैन ।
- **सम्पत्ति कर:** घर तथा जग्गा कर ऐन २०१९ ले यसलाई व्यवस्थित गरेको छ । सम्पत्ति कर प्रगतिशिल छैन । विगत केही वर्षदेखि सम्पत्ति करमा परिवर्तन गरिएको छैन ।
- **प्रिसम्प्टिभ (अनुमानित) कर:** यो कर औपचारिक र अनौपचारिक व्यवसायसँग सम्बन्धित छ । अनौपचारिक क्षेत्र र व्यवसाय कर दायरामा आउन सकेको छैन ।
- **यसैगरी प्रतिवेदनमा कर्पोरेट आयकर र मुल्य अभिवृद्धि करमा पनि समीक्षा गरिएको छ ।**

ख) कर प्रणालीमा लैङ्गिक संवेदनशीलता:

संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमका अनुसार सन् २०१५ मा लैङ्गिक समानता सूचक ०.४९७ रह्यो जहाँ शून्यले समानतालाई इंगित गर्दछ । यसले देखाएअनुसार विश्व वरियातामा नेपालको अवस्था १८८ मूलुकमध्ये ११५ औँमा रहेको छ । नेपालको मानव विकास प्रतिवेदन २०२० अनुसार नेपालको लैङ्गिक समानता सूचक ०.४७९ छ । दक्षिण एसियाका देशहरूको औसत लैङ्गिक समानता सूचक ०.५०१ भन्दा नेपालको कम छ जसले समग्र लैङ्गिक समानताको सन्दर्भमा नेपालको राम्रो स्थिति भल्काउँछ ।

सरकारले यस क्षेत्रमा सुधारका लागि बजेट तथा कार्यक्रमलाई नै लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउने र यसको अनुगमन पनि गर्ने प्रयास सन् २०१२ देखि नै गरेको छ । आ व २०१८/१९ मा सरकारले ल्याएको सार्वजनिक बजेटको १४% जति बजेट लैङ्गिक उत्तरदायी थियो । आ.ब. २०२१/२२ मा सरकारले ल्याएको सार्वजनिक बजेटको ३९% प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी छ भने ३४% अप्रत्यक्ष रूपमा । महिलालाई करमा rebate (छुट) दिनुका साथै महिलाको नाममा जग्गा खरिद गर्दा बिक्री करको ५०% छुट दिने व्यवस्था छ । साथै स-साना व्यवसाय गर्दा महिलालाई सहूलियत र छुट दिने प्रावधान पनि रहि आएको छ । सम्पत्ति तथा घरजग्गामा महिलाको स्वामित्व र अपनत्व त बढेको छ तर समानताका दिशामा अझ धेरै काम गर्न रहेको देखिन्छ ।

ग) राजस्व पर्याप्तता र कर चुहावट

पर्याप्तता – सन् २०१७ मा कर र कुल गृहस्थ उत्पादन (GDP) को अनुपात २०.७१% थियो । यसभन्दा अगाडिका वर्षहरूमा यस्तो अनुपात सरदरमा १५ देखि २०% सम्म रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०२०/२१ मा कर र कुल गृहस्थ उत्पादन (GDP)को अनुपात २०.३८ थियो । सरकारको वार्षिक बजेट बढेको छ । सार्वजनिक बजेटमा भएको वृद्धिको असर स्वरूप शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षाजस्ता क्षेत्रमा बजेटको मात्रा बढेको देखिन्छ । सन् २०१९ मा सार्वजनिक बाह्य ऋण कुल गृहस्थ उत्पादन (GDP) को ३०% जति थियो । सार्वजनिक बजेट त्यति धेरै मात्रामा (नकारात्मकरूपमा) विदेशी ऋण र सहयोगमा निर्भर नभएको देखिन्छ । सरसरी हेर्दा नेपालको अर्थतन्त्र स्थिर नै देखिन्छ । विप्रेषणको मात्राले तत्कालका लागि सरकारलाई सहज भएको देखिन्छ तर उक्त विप्रेषणको सहि सदुपयोगका सम्बन्धमा उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरिएको पाइदैन । सरकारले प्रशासनिक संरचना घटाएर शिक्षा, स्वास्थ्य र सामाजिक कार्यमा खर्च गर्ने प्रतिबद्धता दस्ताबेजमा त उल्लेख गरेको छ ।

- **इलिसिट फाइनान्सियल फ्लोज** – महालेखा परिक्षकको प्रतिवेदन र ट्रान्सप्यारेन्सी इन्टरनेसनलको प्रतिवेदनले सार्वजनिक स्रोतको बेरुजु एवम् अवैध ढंगबाट प्रयोग भएको सम्बन्धमा प्रश्न उठाएका छन् । ग्लोबल फाइनान्सियल इन्टिग्रीटीले जनाए अनुसार सन् २००२ देखि २०१२ सम्ममा नेपालबाट रु ६२ अर्ब रकम यहि प्रावधानका कारण फिर्ता भएको देखिन्छ । अर्थ मन्त्रालयको तथ्यांकअनुसार नेपालले सोहि अवधिमा वार्षिक लगभग रु ३७ अर्ब बैदेशिक सहयोग प्राप्त गरेको देखिन्छ । प्रतिवेदनमा दिइए अनुसार अवैध ढंगबाट खर्च गरिएको रकमको प्रवाह रोक्न अवलम्बन गरिएका उपायहरू अपर्याप्त छन् ।
- **तीन तहका सरकारको बीच कर सन्तुलन** – नेपालको संविधान र कानूनले नै तीन तहका सरकारको कार्य र करका क्षेत्र तोकेको छ । राजस्व बाँडफाँडको प्रावधान राखेको छ । तीनै तहका सरकार आ-आफ्ना क्षेत्रमा कर संकलन र प्रयोग गर्न सक्छन् । तापनी प्रदेश र स्थानीय तह संघीय सरकारको अनुदानमा निर्भर रहनु पर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । यस्तो अनुदानमा ठूलो मात्रा सशर्त अनुदानको छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा संकलन भएको करको ठूलो हिस्सा सामाजिक क्षेत्र र विकासका कार्यमा भन्दा पनि प्रशासनिक कार्यमा प्रयोग

भइरहेको अवस्था छ । साथै कर प्रशासन सम्बन्धमा अनुभव र क्षमतामा पनि कमी कमजोरी रहेका छन् जसलाई समयमै सुधार गर्न नसकिए कर संकलन कार्य थप प्रभावित हुनसक्छ ।

घ) राजस्व:

मुलुकको राजस्वको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका २: मुलुकको राजस्वको अवस्था

	२०१४/१५	२०१५/१६	% परिवर्तन	२०१६/१७	% परिवर्तन
प्रत्यक्ष कर	२२७,७१०	२४३,५००	६.९	२९०,५४०	१९.३
अप्रत्यक्ष कर	८४,७३०	११२,४६०	३२.७	१३०,५६०	१६.१
गैह्र कर	४४,१८०	४९,९१०	१३.०	६०,८७०	२२.०
अन्य	६,३००	८,०६०	२७.९	१६,९५०	११०.३
जम्मा राजस्व	३६२,९२०	४१३,९३०	१४.१	४९८,९२०	२०.५

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको प्रतिवेदन, २०१७

माथिको तालिकामा तीन आर्थिक वर्षको राजस्व र सो को कम्पोजिशनका बारेमा देखाइएको छ । उपरोक्त तथ्यांकहरूले देखाएअनुसार नेपालमा राजस्वको वृद्धि विगत वर्षहरूको तुलनामा सुधारोन्मुख छ । विभिन्न प्रकारका करमा एकनास अर्थात एउटै ट्रेण्डमा छ भन्न सक्ने आधार देखिदैन । तर सबैमा सुधार भएको देखिन्छ । यी मध्ये कुनचाँहिमा के कति मात्रामा वृद्धि हुनुपर्थ्यो भन्ने विषय छुट्टै बहसको बन्न सक्ला ।

कर राजस्व

नेपालमा राजस्वको संरचनामा कर राजस्वको मात्रा ठूलो रहेको छ । कर राजस्वको अवस्था के कस्तो छ भनेर एकिन गर्नका लागि यसलाई मुलुकको जिडीपीसँग अनुपात निकालेर हेर्ने गरिन्छ । तलको तालिकामा दिइएअनुसार विगत केही वर्षहरूमा जिडीपीको तुलनामा जम्मा राजस्व र कर राजस्वको अवस्था वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।

तालिका ३: मुलुकको कर राजस्वको अवस्था

	२००९/१०	२०१०/११	२०११/१२	२०१२/१३	२०१३/१४	२०१४/१५	२०१५/१६	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१
जम्मा राजस्व र जिडीपीको अनुपात	१५.३	१४.६	१५.७	१७.५	१८.५	१९.१	२१.४३	२३.४४	२४.३४	२४.८१	२१.०७	२१.९९
कर राजस्व र जिडीपीको अनुपात	१३.३	१२.६	१३.२	१५.३	१६.१	१६.७५	१८.८५	२१.०६	२१.९१	२१.९१	१८.५८	२०.३९

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको प्रतिवेदन, २०२१

नेपालको सन्दर्भमा कर र जिडीपीको अनुपात उच्च नै देखिन्छ । दक्षिण एशियाली मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको दरलाई उच्च मानिन्छ । यसको कारण जिडीपीको अन्डरभ्यालुएशनका साथमा विप्रेषणको उच्च प्रवाह हुनसक्छ । तर पनि यसमा गहन अध्ययन आवश्यक हुनसक्छ ।

राजस्वका स्रोतहरू

राजस्वका मुख्य मुख्य स्रोतहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् । आन्तरिक राजस्व विभागले प्रकाशित गरेको विवरण अनुसार आ व २०१६/१७ मा कुल राजस्वको ४२.४३ प्रतिशत जति आन्तरिक राजस्व विभागले संकलन गरेको थियो । आ व २०१९/२० मा राजस्वमा आयकरको हिस्सा ५७ प्रतिशत रहेको थियो भने भ्याटको हिस्सा २५ प्रतिशत थियो । यसैगरी स्वास्थ्य र शिक्षाक्षेत्रबाट संकलन हुने करको हिस्सा न्यून रहेको थियो जसलाई देहायको तालिकामा दिइएको छ ।

कर राजस्व

नेपालमा राजस्वको संरचनामा कर राजस्वको मात्रा ठूलो रहेको छ । कर राजस्वको अवस्था के कस्तो छ भनेर एकिन गर्नका लागि यसलाई मुलुकको जिडीपीसँग अनुपात निकालेर हेर्ने गरिन्छ । तलको तालिकामा दिइएअनुसार विगत केही वर्षहरूमा जिडीपीको तुलनामा जम्मा राजस्व र कर राजस्वको अवस्था वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।

तालिका ४: मुलुकको राजस्वका प्रमुख स्रोतहरू

शीर्षक	आयकर	भ्याट	भन्सार महसुल	स्वास्थ्य सेवा	शिक्षा सेवा
हिस्सा	५७%	२५%	१७%	१%	०.०%

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको प्रतिवेदन, २०१७

सामान्यतया कर व्यक्ति वा निकायबाट जम्मा गरिन्छ। नेपालको अर्थतन्त्रको ठूलो हिस्सा अनौपचारिक प्रकृतिको छ भन्ने गरिन्छ। उनीहरूको दायरामा आउन सकेका छैनन्। कानूनद्वारा नै कर तिर्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि करको दायरा र क्षेत्रका सम्बन्धमा समय समयमा चर्चा हुने गरेको छ। अहिलेको तथ्यांक अनुसार करमा हुनेको सङ्ख्या २९ लाख छ जो Permanent Account Number (PAN) / Value Added Tax (VAT) को स्कीम अन्तर्गत दर्ता भएका छन्। आन्तरिक राजस्व विभागले करको दायरा बढाउनका लागि प्रयास गर्दै आएको छ। अनौपचारिक व्यापार व्यवसाय जो २० लाखभन्दा कम कारोबार गर्छन् उनीहरूलाई करको दायरामा ल्याउन खासै प्रोत्साहन भएको पाइँदैन। महालेखा परीक्षकको कार्यालयले कर प्रोत्साहनका बारेमा अनुगमन गर्ने गर्दछ। तर अनुगमन प्रतिवेदन के कसरी प्रयोग भएको छ भन्नेमा कुनै प्रतिवेदन वा सूचना अध्ययनको क्रममा पाउन नसकेको देखिन्छ। यस्तो अनुगमनले कमी कमजोरी सुधार गर्न सहयोग गर्न पनि सक्थ्यो। महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनमा दिइएका सुभावहरू कार्यान्वयन गर्न सरकारलाई बाध्यकारी नभएको पनि देखिन्छ।

ड) नेपालमा कर प्रशासन

नेपाल सरकारको राजस्व संकलन र सो को खर्च गर्ने विषय क्षेत्रमा अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय जिम्मेवार छन्। राजस्व संकलन, सो विनियोजन एवम् लेखांकनजस्ता विषयहरू यी मन्त्रालयहरूका कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषय हुन्। आर्थिक नीति एवम् वैदेशिक नीतिको समन्वय अर्थ मन्त्रालयबाट हुन्छ भने मौद्रिक नीति राष्ट्र बैंकबाट जारी हुनेगर्दछ जसको सम्पर्क मन्त्रालय भनेको अर्थ मन्त्रालय नै हो। राजस्व संकलन र खर्चसम्बन्धी विषयमा सुधार गर्न विभिन्न समयमा विभिन्न आयोग तथा कार्यदल गठन हुने गरेको छ। सुभावहरू प्रस्तुत पनि भएकै छन्। सरकारी र सार्वजनिक निकायले गरेका विषय वा क्षेत्रमा आर्थिक अनुशासन पालना भए नभएको र नभएको पाइँएमा सुधारका कार्य गर्नका लागि निर्देश गर्ने निकायको रूपमा संवैधानिक निकाय महालेखा परीक्षकको व्यवस्था र यसका कार्य सम्पादनका लागि महालेखा परीक्षकको कार्यालय जिम्मेवार बनाइएको छ।

अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत आन्तरिक राजस्व विभाग कर प्रशासनको प्रमुख निकाय हो। यसले कर संकलन केन्द्र (प्रदेश सरकार, जिल्ला र स्थानिय सरकार) बाट कर संकलन गर्छ। यसका चार (ठुला, मध्यम, आन्तरिक र फिल्ड अफिस) प्रकारका कर संकलन कार्यालय छन्। आन्तरिक राजस्व विभागकै अगुवाइमा कर प्रशासन सम्बन्धी कार्यलाई डिजीटाइजेशनसमेत गरिएको छ। डिजीटाइजेशन शुरु भएको त्यति धेरै समय नभएकोले यसमा सुधारका स्थानहरू भेटिन्छन्।

कर प्रशासनमा संलग्न जनशक्ति निजामति सेवा अन्तर्गतका हुन्, जसलाई अर्थ मन्त्रालयले काममा खटाउछ। अर्थ मन्त्रालय भित्र विभिन्न जस्तै राजस्व, प्रशासन, लेखा, कानून क्षेत्रका कर्मचारीको दरवाँद व्यवस्था छ र यस्ता कर्मचारीहरू कार्यरत छन्। कार्यरत कर्मचारीमा पुरुषको बाहुल्यता छ। सिमित म्यानेजरियल पोस्टमा केहि महिला कर्मचारी पनि पुगेका छन्।

कर प्रशासनमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्नका लागि राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रको स्थापना गरिएको छ। यसले लेखा समुहलाई पनि तालिम प्रदान गर्छ। यस तालिम केन्द्रले जनशक्ति विकासका लागि विभिन्न किसिमको तालिम प्रदान गर्छ। तर लैङ्गिक सशक्तिकरण तथा सामाजिक समावेशीकरण अर्थात लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI) तालिम पाए नपाएको भन्ने विषयलाई एकिन गर्न प्रकाशित विवरण पाउन सकिएन।

माथि नै भनिए अनुसार कर प्रशासन सम्बन्धमा ओभरसाइट र सुपरीवेक्षणका लागि अर्थ मन्त्रालयको राजस्व सचिव, संसदिय समिति र महालेखा परीक्षकको कार्यालय छन्। महालेखा परीक्षकको कार्यालयले हरेक वर्ष आफ्नो प्रतिवेदन प्रकाशित गर्दछ। यसमा दिइएका सुभावहरूको कार्यान्वयन गर्नु सरकारका निकायहरूको जिम्मेवारी र कर्तव्य दुवै हो। यसैगरी सार्वजनिक लेखा समितिले पनि सरकारलाई नीतिगत कार्यमा निर्देश गर्ने हैसियत राख्दछ।

राजस्व प्रशासनसंग सम्बन्धित विषयमा आचार संहिता महत्वपूर्ण हुन्छ। राजस्व प्रशासनबाट भए गरेका निर्णयमा चित्त नबुझेमा राजस्व न्यायधिकरणमा उजुरी गर्न पाउने व्यवस्था छ।

राजस्वसँग सम्बन्धित विषयमा सूचना पाउने नागरिकको हक कानूनद्वारा नै सुनिश्चित गरिएको छ। साथै कतिपय सूचना प्रदान गर्नेको गोपनीयता राख्नु पनि कर्तव्य अन्तर्गत नै आउँछ।

च) कर प्रोत्साहन र कर छलि

राजस्व प्रशासनमा कर संकलन जति आवश्यक हुन्छ, त्यति नै मात्रामा कर चुहावट र कर छलि रोक्ने कार्य पनि पर्दछ । कर चुहावट र कर छलिले राजस्व संकलनमा नकारात्मक असर पार्दछ । आर्थिक अनुशासन कायम गर्नामा समेत असर गर्दछ । कतिपय अवस्थामा सरकार आफैले कर प्रोत्साहन पनि प्रदान गर्दछ । कर छलि भनेको तिर्नुपर्ने कर नतिर्नु हो । वैयक्तिक वा प्रणालीगत कमजोरीका कारण कर तिर्नुपर्ने व्यक्ति वा निकायले कर नतिरेका वा कम तिरेका कारण सृजना हुने अवस्था हो । कर प्रोत्साहन र कर चुहावट एवम् कर छलि अन्तर्गत कर छुट, कर रिबेट, कर होलिडे, डिप्रिसियसन एलाओन्स, भ्याट एक्जेम्पसन, घटाएर कर लिने एवम् अन्य प्रोत्साहन आदिजस्ता व्यवस्था रहेका छन् भनेर प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । आन्तरिक राजस्व विभागको एक अनुमान अनुसार राजस्व चुहावट र कर प्रोत्साहनको रकम जिडीपीको ५% ले हुन आउने रकमभन्दा बढि हुन सक्छ ।

सरकारले आव २०७१/०७२ देखि आव २०७३/७४ सम्म विभिन्न शिर्षकमा गरेर जम्मा रु १३८ अर्ब कर प्रोत्साहन प्रदान गरेको देखिन्छ जुन सोहि अवधिमा जम्मा गरेको कर लगभग ११ प्रतिशतले हुन आउने रकम बराबरको रकम हो । यस्तो कर प्रोत्साहनको रकम विगत तीन वर्षको अवधिमा लगभग ३४ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । सरकारले आव २०१६/१७ मा रु ५१.३ अर्ब कर प्रोत्साहन स्वरूप प्रदान गरेको देखिन्छ जसको क्षेत्रगत विवरण प्रतिशतमा देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका ५: मुलुकले आ.व. २०१६/१७ मा दिएको कर प्रोत्साहनको विवरण (प्रतिशतमा)

कृषि	सरकारी र अन्य निकाय	मिल्स, मेसिनरी र कच्चा पर्दाथ	हवाइजहाज, सवारी साधन र पार्टस	इनर्जी, उत्पादन र उपकरण	साफ्टा डिस्काउन्ट (SAFTA discount)	सुनचाँदि	अन्य
४४%	१२%	९%	३%	३%	३%	५%	१८%

स्रोत: आन्तरिक राजस्व विभागको प्रतिवेदन, २०१६/१७

माथि नै भनि सकियो कि महालेखा परिक्षकको २०७७ को ५४ औं प्रतिवेदन अनुसार जम्मा रु ५१.३ अर्ब कर प्रोत्साहन अन्तर्गत उपलब्ध गराइएको छ । यसै प्रतिवेदनका अनुसार सन् २०१४/१५ मा कर राजस्वको १०.५% कर प्रोत्साहनमा गएको छ भने यो सन् २०१५/१६ र २०१६/१७ मा क्रमश ११.८% र १०.३% रहेको थियो ।

कर निर्धारण समितिले पहिचान गरे बमोजिम नेपालमा कर छलिको विवरण उच्च छ । यसैगरी तिर्न बाँकी, कर नतिर्ने र अन्य चुहावटको समस्या पनि छ । यी सबै पक्षलाई नियन्त्रण गर्न सक्ने हो भने यसबाट जम्मा हुने रकमले सरकारको अहिलेको पुजीगत खर्च (३३५.१६ बिलियन खर्च आ.व. २०७४/७५) लाई दोब्बर गर्न पुग्छ भन्ने अनुमान छ ।

छ) सरकारको खर्च

सरकारले हरेक वर्ष वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम ल्याउने गर्दछ । यस अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रगत रुपमा बजेटको विनियोजन हुने पनि गर्दछ । यस प्रतिवेदनमा सरकारले शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि र सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा विनियोजन गरेको बजेटको हिस्सा दिइएको छ । शिक्षामा के कति बजेट विनियोजन गरिएको छ भनेर त्यसलाई प्रतिशतमा देखाइएको छ । स्वास्थ्यमा कुल बजेटको तुलनामा के कति बजेट मात्रा विनियोजन गरिएको छ भनेर देखाइएको छ भने कृषिमा जम्मा विनियोजन मात्र दिइएको छ । यसैगरी सामाजिक सुरक्षामा केहि मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरूमात्र उल्लेख गरिएका छन् ।

शिक्षा क्षेत्रमा विगत केहि वर्षहरूमा गरिएको विनियोजन देहाय बमोजिम रहेका छ ।

तालिका ६: शिक्षाक्षेत्रमा बजेट विनियोजनको अवस्था (प्रतिशतमा)

आ.व.	२०१४/१५	२०१५/१६	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१	२०२१/२२
हिस्सा	१३.९२%	१२.०४%	११.०४%	९.९१%	१०.२०%	१०.६८%	११.६८%	१०.९३%

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, बजेट २०२१/२२

माथिको तालिकामा दिइएअनुसार शिक्षाक्षेत्रको बजेटको हिस्सामा कुनै अनुमानयोग्य अवस्था देखिएन किनकी यसको प्रवृत्ति मिश्रित खालको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०१४/१५ मा १३.९२ प्रतिशत रहेको बजेट घटदै गइ आर्थिक वर्ष २०१७ । १८ सम्म आइपुग्दा ९.९१ प्रतिशत छ भने पुन बढ्दै (सानै मात्रामा भएपनि) गएको देखिन्छ । शिक्षा बजेटमा महिला र छात्रालाई प्रत्यक्षरूपमा सहयोग गर्ने खालका कार्यक्रम देखिएन । तर केहि पिसमिल अर्थात ससाना टुक्रा कार्यक्रम छन् जसबाट केहि मात्रामा भएपनि महिला र छात्रा लाभान्वित हुनेछन् । उदाहरणस्वरूप छात्रा छात्रवृत्ति, गरिब लक्षित छात्रवृत्ति, छात्राहरूलाई निशुल्क रुपमा वितरण गरिने सेनिटरी प्याडलाई छात्रा लक्षित कार्यक्रमका रुपमा लिन सकिन्छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्रमा विनियोजन भएको बजेटको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका ७: स्वास्थ्य क्षेत्रमा बजेट विनियोजनको अवस्था

आ.व.	२०१४/१५	२०१५/१६	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१
जम्मा बजेट रु अर्बमा	६१८.१	८१९.५	१०४८.९	१२७९	१३१५.२	१५३३	१३५९
स्वास्थ्यक्षेत्रको बजेट रु अर्बमा	३६.७	४२.१	४९.८	५६.५	६५.३	७८.४	११५.१

(<http://www.nhssp.org.np/Resources/PPFM/Budget%20Analysis%20of%20MoHP-%202019.pdf>)

माथिको तालिकामा दिइएअनुसार मुलुकको स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेटको मात्रा सन् २०१४/१५ देखि हरेक वर्ष बढ्दै गएको देखिन्छ । तालिकाकै अंकका अनुसार सन् २०१४/१५ मा ५.९४ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१९/२० मा ५.११ कायम हुन पुगेको देखिन्छ । मात्रामा बढेपनि प्रतिशत अर्थात शेरमा स्वास्थ्य क्षेत्रको बजेट बढेको भन्न सक्ने आधार देखिएन । प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा सरकारले जिम्मा लिएको छ । स्वास्थ्य सेवामा सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणा पनि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा महिला लक्षित कार्यक्रम जस्तै सुरक्षित मातृत्व, सुरक्षित गर्भपतन आदि छन् ।

कृषि क्षेत्रको विनियोजन देहाय बमोजिम छ :

तालिका ८: कृषि क्षेत्रमा बजेट विनियोजनको अवस्था (रु.मा)

आ.व.	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१	२०२१/२२
कृषिक्षेत्रको बजेट रु अर्बमा	३५.८६	३०.४१	३३.७१	३४.८	४०.४	४५.०९

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, बजेट वक्तव्य, २०१६-२१

माथिको तालिकामा दिइएअनुसार कृषिक्षेत्रमा विनियोजन गरेको बजेटको अंक क्रमश बढ्दै गएको देखिन्छ । कुल बजेटसँग तुलना नगरिएको हुनाले प्रतिशतमा बढे नबढेको यकिन गर्न सक्ने आधार देखिएन ।

सामाजिक सुरक्षामा विनियोजन भएको बजेट देहाय बमोजिम रहेको छ ।

खाद्य संकट भएका स्थानमा खाद्य सहयोग कार्यक्रम, कक्षा ५ सम्म दिवा खाजा कार्यक्रम, सेवा निवृत्त कर्मचारीको निवृत्तीभरण व्यवस्था, ७० वर्षभन्दा माथीका जेष्ठ नागरिकलाई मासिक रु ४ हजार एवम न्यूनतम ज्याला जस्ता व्यवस्था भए पनि सबै जनसंख्या ढाक्ने गरी सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आएका छैनन् ।

६० वर्ष माथिका एकल महिलालाई मासिक रु २,६६० को व्यवस्था, लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट सरकारको बजेट तर्जुमा गर्ने प्रणाली, अपाङ्गहरूका लागि नियमित सहयोग रकम जस्ता कार्यक्रम पनि कार्यान्वयनमा रहेका छन् । सिंहदरवार र केही स्थानीय तहमा वाहेक चाइल्ड केयर सुविधा छैन, यसैगरी जेष्ठ नागरिक केयर सुविधा पनि छैनन् ।

लैङ्गिक उत्तरदायि बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा रहेको छ । क्यानाडाली अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी (सिडा) का प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउन विभिन्न उपायहरू कार्यान्वयन गरिएका छन् ।

ज) कर प्रणालीमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता :

नेपालको संविधान र सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन २०६४ ले सूचना पाउने अधिकारलाई हकको रूपमा स्थापित गरेको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागले वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने व्यवस्था छ, तापनि समयमा नै प्रकाशित हुन सक्दैन । सार्वजनिक कम्पनीहरूले शेयर होल्डरलाई वार्षिक विवरण उपलब्ध गराउनु पर्छ । निजीमा यस्तो प्रावधान छैन । समग्रमा भन्नुपर्दा राजस्व तथा कर सम्बन्धी सूचना एवम् विवरण पाउन त्यति सजिलो छैन ।

महालेखा परीक्षकको कार्यालयले अडिट गरि विवरण सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था छ । यसैगरी सरकारले हरेक वर्ष बजेट भाषण गर्दछ जसमा राजस्वका स्रोतहरू, यसको योगदान र परिवर्तन समेत प्रस्ताव गर्दछ । तर करको असर तथा प्रभावको लेखाजोखा गर्ने अभ्यास छैन ।

माथि नै उल्लेख गरि सकियो कि सरकारले हरेक वर्ष आय व्ययको अनुमान सहितको बजेट ल्याउने गर्दछ । राजस्व सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्दा संघिय र प्रदेश तहमा नागरिक समाजको सहभागिता देखिदैन । तर स्थानीय तहमा केहि मात्रामा देखिन्छ । यसै गरि महिलाको अधिकार (सहभागिता) सुनिश्चित गर्ने प्रकृया पनि अभ्यासमा रहेको पाइदैन ।

३. निश्कर्ष तथा सुभावहरू :

निश्कर्ष : विगत एक दशकमा नेपालमा आन्तरिक राजस्व वृद्धि राम्रोसँग भएको छ । विगत ५ वर्षमा वजेट दोब्बर आकारमा पुगेको छ । एकात्मक शासनबाट संघीय संरचनामा मुलुक प्रवेश गरेपछि राजस्व वृद्धिको सम्भावना बढेको छ । तर यस बीचमा प्रगतिशिल कर तर्फ बढेको चाँहि पाइएन । कर प्रशासन एवम् राजस्व सम्बन्धी नीति निर्माणमा तथ्य र प्रमाण कम प्रयोग भएको पाइन्छ । कर प्रणाली र कर प्रशासन पारदर्शि र जवाफदेही बन्न बाँकी छ । नेपालले कर प्रोत्साहन, कर चुहावट र कर छलिबाट वर्षेनी ठूलो रकम गुमाएको देखिन्छ । कर प्रणालीलाई न्यायपूर्ण र निष्पक्ष बनाउन नीतिगत सुधारको प्रतिवद्धता आवश्यक पर्छ ।

सुभावहरू : यस प्रतिवेदनले करका सम्बन्धमा निष्पक्षता र न्यायपूर्ण बनाउनका लागि वहस पैरवी गर्न सुभाव प्रदान गरेको छ । वहस गर्नुपर्ने विषयहरूमा नागरिक केन्द्रित कर प्रणाली, कर चुहावट रोक्ने कार्य, निष्पक्ष र न्यायपूर्ण कर एवम् तीन तहका सरकारका बीचमा न्यायपूर्ण वॉडफॉन्ड कसरी बनाउने भन्ने रहेका छन् ।

करका बारेमा सार्वजनिक बहस गर्दैगर्दा मुख्यतः देहायका पक्षमा जोड दिनु पर्ने हुन्छ ।

- सबैभन्दा पहिलो विषय संकलन गरिएको करको सदुपयोगसँग सम्बन्धित छ । जबसम्म संकलन गरिएको करलाई उचित ढंगबाट सदुपयोग गर्न सकिदैन, तबसम्म यसमा धेरै कर संकलन गर्नु भनेर वा संकलन गरेर पनि खासै अर्थ राख्दैन । शिक्षाभित्रका कार्यहरूमा प्राथमिकता कायम गर्ने र उक्त प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा मात्र उपलब्ध रकमको प्रयोग गर्ने कार्य गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । नयाँ कार्यमा मात्र प्राथमिकता कायम गर्ने नभएर हाल सञ्चालनमा रहेका विभिन्न कार्यहरूसमेत कटौती गर्ने कार्यसमेत प्राथमिकता कायम गर्ने कार्यमा पर्छ । साथै कम उत्पादनमूलक कार्यमा गएको बजेट कटौती गर्नुपर्ने हुनसक्छ ।
- करको सदुपयोगको चर्चा गरिरहँदा सार्वजनिक निकायका संरचनाहरू चुस्त र प्रभावकारी बनाउनु पर्ने हुनसक्छ । प्रशासनिक खर्च कम गर्न सक्नुपर्छ । संरचना भद्दा भएमा काम नहुन सक्छ भनेर यसलाई डाउनसाइजमा (आकार घटाउने) ल्याउने हो । कर एवम् सार्वजनिक बजेटका सन्दर्भमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय भनेको उपलब्ध कर एवम् रकमको उच्चतम सदुपयोग हो ।
- यसैगरी हालकै कानून कार्यान्वयन गरेर कर र राजस्व संकलन गर्नु हो । यसबाट कर छलि, कर चुहावट, कर नीतिर्ने जस्ता कानून विपरितका कार्यहरू रोक्न सहयोग पुग्छ । यति मात्र गर्न सकेपनि कर संकलनको मात्रामा वृद्धि हुनेछ । जब करको मात्रामा वृद्धि हुन्छ अनि पुन माथिको बुदाँ नं. १ मा फर्कनु पर्ने हुन्छ ।
- अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरामा ल्याउन हालका कानून अपर्याप्त भएमा नयाँ कानून बनाएर कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्छ । भएका संरचनामा समायोजन एवम् परिमार्जन आवश्यक हुनसक्छ । यी कार्यबाट करको दायरा बढ्न सहयोग पुग्छ । करको आकार पुन बढ्न जान्छ । जब करको मात्रा बढ्छ अनि पुन माथिको चक्रमा फर्कनुपर्छ ।
- साथै अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको करको दरमा पुनरावलोकन गर्ने पनि हो । यहाँ पुनरावलोकन भन्नाले केहिमा थप गर्ने वा केहिमा घटाउने भन्ने हुनसक्छ । यसलाई बढाउने मात्र बुझ्न हुदैन ।
- कर बढाउनका लागि नागरिकको आयमा सुधार आउनु पर्छ । अहिले खर्चमा कर लगाउने प्रवृत्ति छ जसमा सुधार आवश्यक हुन्छ । आयमा कर लगाइ धेरै मात्रामा रकम संकलन गर्नका लागि नागरिकले बढि कमाउन सक्नुपर्छ । तसर्थ यहाँ आमदानीमा नै सुधार हुन आवश्यक छ । यसैगरी प्रत्यक्ष करको दर र मात्रा बढाउने बारेमा सोच्नुपर्छ । जुन आयमा लगाउने करसँग सम्बन्धित छ । अहिले अप्रत्यक्ष करको मात्रा बढी छ । यसबाट करले न्याय नगर्न सक्छ । आमदानीमा लगाउने करचाँहि प्रगतिशिल हुन आवश्यक हुन्छ । उदाहरणको लागि अप्रत्यक्षकरको दायरा कम गर्दै प्रत्यक्ष करको दायरा बढाउनु पनि हो ।
- करको विषयमा चर्चा गरिरहँदा नागरिकको रोजगारी तथा आयलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ । उत्पादनमा जोड दिनपर्छ । लगानीमा रकम बढाउनुपर्छ । सकिन्छ भने उपभोगमा खर्च कटाउनुपर्छ । जब मानिसले कमाउन थाल्छ, अनि बढी कर तिर्नु भन्नु युक्तिसँगत हुन्छ ।
- सार्वजनिक बजेटको खर्च, मितव्ययीता, आर्थिक अनुशासन अत्यन्त संवेदनशील विषय हुन् । अहिले खर्च प्रवृत्ति हेर्दा उपलब्ध बजेट समयमा खर्च हुन सकेको छैन । तोकिएकै समयमा बजेट खर्च गर्न सके त्यसबाट लाभ लिनेले पनि समयमा लिन पाउँछ ।
- प्रतिवेदनको अन्तमा जम्मा २३ ओटा सन्दर्भ सामग्रीको सूची दिइएको छ । साथै अनुसूचीहरूसमेत दिइएको छ ।

थप जानकारीका लागि

शिक्षाका लागि राष्ट्रिय अभियान नेपाल (एनसिई नेपाल)

बबरमहल, काठमाडौं

फोन नं. ९७७-९-६२०३००९, ०९-५३२३४२० | ईमेल : info@ncenepal.org.np

© एनसिई नेपाल, २०७८

NCE
NEPAL

EDUCATIONOUTLOUD
advocacy & social accountability

GPE
Transforming
Education

act:onaid
NEPAL